

Генрик ФОНТАНЬСКИЙ 

Шлезскій Університет / Uniwersytet Śląski

Лемківскій язык з перспективы 30-літя

Streszczenie

Język łemkowski z perspektywy 30-lecia

Od początku istnienia Stowarzyszenia Łemków, tj. od roku 1989, jednym z jego najważniejszych celów statutowych było upowszechnianie znajomości języka łemkowskiego, przede wszystkim poprzez naukę szkolną. Za akt kodyfikacji współczesnego ogólnego języka łemkowskiego uznawane jest – poprzedzone sondażowymi opracowaniami Mirosławy Chomiak – opublikowanie w roku 2000 *Gramatyki języka łemkowskiego*, a wkrótce potem *Słownika łemkowsko-polskiego i polsko-łemkowskiego* Jarosława Horoszcza-ka. W artykule przedstawione są różnorodne formy działalności językowej Łemków – przede wszystkim w formie komunikacji masowej, medialnej: publikacje tekstów literackich (autorskich i przekładów), czasopisma, strony internetowe, audycje radiowe, audiobooki i in. – które przez okres ostatnich 30 lat kształtowały realną ogólną normę języka łemkowskiego, wymuszając niezbędne korekty kodyfikacyjne. Uściślane są reguły ortograficzne, w ramach programu rewitalizacji języka przygotowany jest do druku najobszerniejszy jednojęzyczny objaśniający słownik kontekstualny języka łemkowskiego.

Słowa kluczowe: język łemkowski, kodyfikacja, standaryzacja, rewitalizacja

Abstract

Lemko Language from a 30-year Perspective

From the very moment the Lemko Association was established in 1989, the promotion of Lemko language usage, primarily through schooling, has been one of its most important statutory goals. The publication of the grammar

of the Lemko language in 2000, preceded by preliminary descriptions by Mirosława Chomiak, and soon also the Lemko-Polish and Polish-Lemko dictionary by Jarosław Horoszczak is recognized as an act of codification of the modern Lemko language. The paper presents various forms of linguistic activity of the Lemkos in their mother tongue (primarily in the area of mass- and media-communication: publication of original literary works and translations, magazines, Internet sites, radio programs, audiobooks, etc.) that have shaped the modern Lemko language over the past 30 years and have necessitated relevant corrections in its codification. As part of the language revitalization program, the spelling rules are currently being clarified and the most comprehensive monolingual dictionary of the Lemko language so far is ready for publication.

Keywords: Lemko language, codification, standardization, revitalization

Тридцет років свободного, неограниченого формальними чи неформальними перешкодами хоснування через Лемків рідної бесіди в польським публичним просторі скланят до пізніння на тот період з огляду на выкорыстання і евентуальні поліпшіння функціональних можливости языка през лемківську соспільність.

Язык ест єдном з найважніших детермінант етнічної достоменности. Прото тіж од самого початку істнування возникшой в 1989 році лемківської організації, Стоваришыня Лемків, языковий проблем был важным статutowым елементом єй діяльности (Statut Stowarzyszenia Łemków)¹. Не припадково єдным з ініціаторів і основателів Стоваришыня Лемків был Ярослав Горошак, пізнійший автор *Лемківско-польского, польско-лемківского словника* (Horoszczak 2004), публікації, котра грала і дале грат важну ролю в процесі стандардизації лемківського языка.

В рамках реалізації статutowой ціли «навчання лемківського взыка», усталеной через Стоваришыня Лемків в 1990 році, покликано Комісію Національного Просвічіння і дано під опіку єй членкыні, Мирославі Хомяк, справи зорганізування шкільной науки лемківського языка. Такої

¹ Друга, возникша в 1990 році, лемківська організація Об'єднання лемків ініціює навчання українського языка в середовисках Лемків і противит ся установліню загальнолемківського стандарту, трактуючи кодифікацію як штучну уніфікацію, забивающую ріжнорідність мовного простору (Zjednoczenie Łemków).

одраз, од вересня 1991 рока попровадила она першый по войні офіційный пункт шкільного вчыня лемківского языка. Шкільне вчыня вымагало системового представління ґраматыкы лемківского языка разом зо створіньом основного метаязыка. Першу пробу такого опису зробила сама Мирослава Хомяк (Хомяк 1992а, 1992б, 1992в, 1993). З цілю опрацування розшыреного наукового опису авторка запросила до спілпрацы пишучочо тоты слова колеґу зо студіїв. Эффектом близко десятилітньої працы была *Ґраматыка лемківского языка* (Fontański, Chomiak 2000), котра вышла друком в Выдавництві «Шлеск» в 2000 році. Кінцьову версію ґраматыкы консультувал Петро Трохановський. Появління ся *Ґраматыкы* узнає ся за акт кодифікації лемківского языка опертого на західньо-лемківських гварах (Misiak 2018, 79). В 2004 році вышло друге видання ґраматыкы, дополнене і по части змінене.

В тым місци wypadат признати ся до неповіджыня, за котре одповідальніст тяжыт в одповідній мірі на авторі тых слів як на спілавторі обох редакцій ґраматыкы. Справа тычыт ся орфографії, а конкретні писовні букв *i*, *и* в словах і ґраматычных формах. В переконаню о переважуючій твердій вымові, м.ін. *дим* не *дім*, *рика* не *ріка*, а в кінцівках рождаючого множного чысла в окрислених підтыпах назывників мужского роду *-ив*, а не *-ів* і в декотрых інчых фонетычных ситуаціях², авторе ввели в выданю з 2004 рока шор змін в правилах орфографії. Єднак вчаснійше в публикаціях Стоваришыня Лемків, м.ін. в часописі «Бесіда», хоснувана была – і дале ся хоснує – писовня в засаді така, яка єст представлена в выданю ґраматыкы з 2000 рока. І так, в практыці вказало ся, же орфографічны коректы введены в 2. выданю ґраматыкы не остави загальноприняты. Змінена писовня застосувана єст єднак в офіційні затверджених шкільных підручниках і дидактычных материялах до науки лемківского языка, котрых авторком або спілавторком єст Мирослава Хомяк (Chomiak 2003, 2004а, 2004б, 2005, 2006, 2008а, 2008б, 2016, Chomiak, Matała 2003, Chomiak, Górńska 2003, Chomiak, Górńska 2004, Chomiak, Górńska, Sandowicz-Bąkowska 2006)³ і в декотрых інчых публикаціях, (Старинський, Рыдзанич 2010). Зазначыти треба, же спомнены підручники містят в собі барз богаты і цінный языковий материял,

² Коректу правопису пропонував Ярослав Горошак (Горошак 2001, 13-14), см. тіж (Fontański 2008, 50-56).

³ Писовню представлену в *Ґраматыці* 2004 Мирослава Хомяк стосувала тіж в своїх вчаснійшых публикаціях (Chomiak 1992а, 1992б, 1992в, 1993).

м.ін. приповідки, типовы лемківскы імена, вершы ци їх фрагменты, адаптації літературных текстів, переклады поезії на лемківскій язык, ботанічны і анатомічны терміны, короткы біограмы осіб важных для історії і культуры Лемків, приміры описів місцевости, то значыт барз вельке zostавліня давнійшых і новых лемківскых текстів, опрацьованых під оглядом потреб вчыня языка і зріжницюваных подля змісту і стылю. Их выкорыстаня в процесі вчыня лемківского языка ест барз пожадане. Мирослава Хомяк ест тіж спілавторком методычного порадыника для учителів лемківского языка, опрацьованого разом зо знаным глоттодидактыком, професором Янушом Хензльом, творцьом текстуально-когнітивной (репродуктивно-креативной) методы, застосованой тіж в порадынику до вчыня лемківского языка (Chomiak, Henzel 2012). В порадынику учитель найде пропозиції дрібницьового розкладу материялу вчыня на основі програму затвердженого през Міністерство Едукації, сценарії лекцій, приміры задач і ін. В тій ситуації експерты покликаны через Міністерство з цілю допущыня підручників до шкільной науки мали дилему: ци рекомендувати барз потрібны підручницы, ци чекати, покля закінчат ся орфографічны спори авторів. Рішено ся на першу опцію, з надійом, што поправді незгідніст по части писовні в шкільных підручниках з інчыма новыма важныма публикациями в лемківскым языку може спричиняти декотры дидактычны проблемы, але учителі лемківского языка годны їх конструктивні перемагати. Час показує, же допрацьованя лемківской орфографічной нормы – о чым пишеме долов – все іщы не ест закінченым процесом.

Важном едукацийном подійом было виданя і затверджыня до шкільной науки лемківского букваря Петра Муryanкы (Муryanка 2003), книжки, котра обеднує в собі дидактычну інтуїцію і поетицку експрессию автора. Офіційным підручником стал ся тіж лемківскій бесідник Павла Роберта Магочія, Олены Дуць-Файфер і Тома Квока (Magocsi, Duć-Fajfer, Kwoka 2007). Не можна ту не спомнути о дидактычній ініціативі маючій великій засяг, яком ест удоступнений в інтернеті курс лемківского языка (Курс лемківского языка), дрібницьово і солідні опрацьованый през Олену Дуць-Файфер і Олену Дуць.

Зорганізувана в 2000 році з ініціативы Михала Сандовича курсоконференция потвердила дидактычны кваліфікації 36 учителів лемківского языка. Подля остатніх урядовых даных (V Raport 2015) в шкільным році 2014/2015 лемківского языка вчыло ся в 34 школах ріжных типів 280

учеників. Од 2001 рока лемківскій язык стал ся тіж університетском філологічном спеціалізаціом (Duć-Fajfer 2006, 51-67, Косовскій 2016, 12-13).

Язык проявят ся в комунікації – устній і писменній, котра в обох випадках може быти інтерперсональна (безпосередня бесіда, традиційный ци електронічний лист) або медияльна, масова (радийова авдіция, телевізійный програм, публічне выступліня, ріжного типу тексты публікуваны традиційным друком або електронічні). Днес стандартый, загальноетнічний лемківскій язык⁴ – котрого нормы все іщы сут на етапі допрацуваня – хоснує ся передо вшиткым в медияльных формах комунікації.

Што ся тычыт друкуваных публикаций, то до 1989 рока практычні єдиным місцьом публікації новых лемківскых текстів в Польщы была *Лемківска Сторінка* в часописі «Наше Слово». Стосувана там українська орфографія не цілком достосувана была до лемківской фонетыкы. Перелом 80. і 90. років минулого столітя был часом, коли систематичні публікуваны были друком ріжного типу лемківскы тексты. З видавництв пресовых найперше появила ся кольпортувана на Лемківскій Ватрі газета «Голос Ватры», а од 1989 рока выходит пресовый орган Товаришыня Лемків, часопис «Бесіда», в котрым поміщаны сут тексты ріжных жанрів: літературны творы, науковы і науково-популярны есеї, репортажы, а передо вшиткым актуальна публіцистыка. Тексты в лемківскым языку появляли ся тіж в кварталнику «Загорода», выдаваным през Товариство при Музею Лемківской Культуры в Зындранові. Од початку 80. років накладом ріжных видавничых офіцин зачато публікувати лемківскы тексты красной літературы (декотры з паралельныма перекладами на польскій язык), предо вшиткым поезию, спомины і репортажы, але тіж малу белетристичну прозу, як, наприклад, оповіданя і гуморескы Теодора Кузяка. Перегляд повиселенчой лемківской літературы в Польщы найдеме в антології опрацуваній през Олену Дуць-Файфер (Дуць-Файфер 2002).

Важным фактором формуваня ся загальноетнічного, літературного варіанту языка сут переклады, особливі тлумачыня красной літературы. В тым обсягу велькы заслугы має, безсперечні, Петро Мурынка, см. м.ін. (Чародійскы гушлі 1992, Міцкевіч 1998, Антонич 2009, Польска поезия

⁴ Правный статус лемківского языка в Польщы як языка етнічної меншыны окрислят *Устава з дня 6 січня 2005 р. про національны і етнічны меншыны і про регіональний язык* (Ustawa 2005). Доступ: 22.10.2019. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050170141>.

2018), а в остатнім часі мають місце важны події звязаны з Выдавництвом «Лемко Товар» і трансяторском діяльністю Петра Криницького (Нагач 2014, Мілн 2015, Орвел 2017). Опубликуваний в 2013 році переклад *Малого Прінца* Антуана де Сент-Екзюперіого (Сент-Екзюпері 2013) возбудил в світі заінтересування лемківським языком і стал ся причыном наукового досліджыня над темом ревіталізації меншыновых языків і т.зв. *newspeakers* (Hornsby 2015). Особливі оригінальном і важном ідейом ест реалізувана в рамках програму ревіталізації лемківського языка серия перекладів на сучасный стандарт лемківського языка літературы написаной первістні в т.зв. язычію (Хыляк 2013; 2014; 2015; 2016; Полянський 2011а; Полянський 2011б), на тоту тему см. (Fontański 2017, 13-39).

Писаны по лемківскы науковы тексты найдемо передо вшыткым в выдаваным од 2005 рока через Товаришыня «Руска Бурса» «Річнику Руской Бурсы», котрый можна уж чытати на професійній інтернетовій стороні (Річник 2017).

Сучасны писменны лемківскы тексты сут інтересуючым предметом лінгвістычных досліджынь (Fontański 1993, 55-60; 2006, 149-162; 2007, 69-94; 2011, 7-63; 2014, 113-141; 2016).

Медияльных каналів, в котрых сут публикуваны лемківскы тексты (устны і писменны), поступенно прибыват. Од 2011 рока при Товаришыню «Руска Бурса» діє і надає штоденны авдиції радийо ЛЕМ. фм – початково лем інтернетове, днес емітує сигнал в ефірі з Польковиц і з Горлиц. Програмова оферта радия ест обшырна і ріжнородна: надаваны сут авдиції о тематыці м.ін. історичній, языкознавчій, церковній, музычній, публицистычній, бесіды і дискусії, репортажы, трансмісії важных подій і ін. (Трохановскій 2015, 6, Трохановскій 2019, 9). Актывну і барз інтересуючу в языковых аспектах медияльну (Радіо Лемко, Lemko TV, Лемколянд) і выдавничу діяльніст веде Товаришыня «Лемко Товар». В 2012 році Выдавництво «Лемко Товар» опублікувало лемківскы оповіданя і гуморескы Теодора Кузяка з авдіобуком чытаным през Оксану Грабан (Kuziak 2012). Беручы до увагы можливы трудности Лемків з чытаньом текстів написаных кірилицьом, версия авдіо выполненят ефектывну едукаційну функцію, даючы взір правильной вымовы. Потрібном ініціатывом в обшыри пошырюваня знаня і практычного непосреднього хоснуваня лемківського языка в бытовій сфері, ци то в штоденнім жытю, ци при оказії ріжных стріч, ест недавно выданы польско-лемківскій бесідник (Grabán, Lichtański 2018).

Од языковой стороны тематична ріжнородніст медияльного переказу детермінує хоснування ріжних функціональних стилів, вымагат од редагуючых і ведучых авдициі не лем знання даной обшыри, але тіж хоснування спеціальной, книжковой, абстрактной лексики, дозволяючой бесідувати о сучасных реаліях, то єст лексики і фразематыки, котрой бракує в диялектальных словниках.

Науковы лексикографічны опрацування (Верхратский 1902, Stieber 1956-1964, Rieger 1966, Пиртей 2004) і спомнений горі словник Ярослава Горошача сут неоціненыма компендіями для вшитых, котры вчат ся лемківского языка ци хоснуют го професійні. В інтернеті появил ся тіж лемківско-польскій і польско-лемківскій словник (ЛемСловник). Дозріла єднак потреба створіня основного, загальноетнічного норматывного словника сучасного языка. Днеска реалізувана єст і скоро стане ся фактом ідея єдноязыкового контекстуального словника лемківского языка. Словник такій єст опрацовуваный і редагуваный в рамках грантового проекту (Rewitalizacja 2018), котрым керує др габ. Олена Дуць-Файфер. Словник буде презентувал лемківску лексику і по части фразеологію в автентичных сучасных контекстах хоснування і буде выполнял норматывну і дидактычну функцію. Во вступі будут представлены основы граматычной системы лемківского языка і правила лемківской орфографії. Норматывный запис гасловых слів рекомпенсує дотеперішній брак лемківского орфографічного словника. Принятый остал принцип вказування попри норматывных граматычных формах форм варіантовых, як тіж сохранныя в цитуваных текстах оригінальной писовні. Такий підхід дає можливість обізнати зміны ввводжены в процесі кодифікації загального лемківского языка.

В звязку з тываючыма актуальні працами над *Контекстуальным словником лемківского языка* з ініціатывы його главной редакторкы, др габ. Олены Дуць-Файфер, в маю і червци 2018 рока на Ягайлоньскым Університеті мали місце робочы кодифікаційны стрічы (Трохановскій 2018, 22), на котрых усталено декотры зміны в норматывній лемківскій писовні. В однесію до *Граматыкы* 2000 рока введено слідуючы найважнійшы зміны⁵: 1) в звязку з браком в лемківскій азбуці буквы означачой получыня [йо] хоснуваный буде запис *іо*, нп. *регіон*, *біологія*; 2) твердый знак хоснувати ся буде лем по префіксі *з-* перед *і*, котре

⁵ Подля удоступненого авторови през редакторку приготовленого до друку *Вступу до Контекстуального словника лемківского языка*.

походить зо старого *е*, не *ть*, нп. *зъїзд*, *зъїднати*; 3) кінцівку скороченої форми часослова *быти* (то єст -м або -с) долучану до форм слів по гласній пише ся зо злучком, нп. *купил бы-м*, *бо-м барз зголодніл*, *жебы-с зосох*, *але-с ся зрадила*; 4) в словах неславянського походження і в дериватах од них, в котрых выступуют получыня *тык* / *тыч* (*граматыка* / *граматычний*, *політыка* / *політык*, *генетыка* / *генетычні*) остає, подля правопису з *Граматыкы* 2000, буква *ы* (принимат ся фонетичный узус вытворений правдоподобні подля аналогії до славянських форм *мотыка*, *пиятыка*, *биятыка*; 5) в інчых неславянських словах з закінчыньюм -ика в называючым єднина, як *музыка*, *фізика*, *Африка*, пише ся букву *и*.

Окрем того унормувано правопис окрислених граматичных форм. В кінцівці называючого єднотного чысла мужского рода придавникової одміны, а при неживотных назывниках тіж видячого єднотного чысла мужского рода привернено хоснувану ту давнійше букву *ы*, наприклад: *густый*, *котрый*, *чытаючий*, *перший*, *четвертый*, *знаний*, *лісничый*. Скориговано правопис кінцівок даючого і місцевого єднотного чысла назывників І одміны з основами на -ж-, -ч-, -ш-, -щ- (*хыжа*, *задача*, *душа*, *Польща*). Нормативным записом буде в тых формах -ы (Д. М. єд.ч.: *хыжы*, *задачи*, *душы*, *Польщы*). Зміна тычт ся тіж запису кінцівок рождаючого, даючого і місцевого єднотного чысла і называючого, видячого і кличучого множного чысла назывників ІІІ одміны з основами на -ж-, -ч-, -ш-, -щ- (*упряж*, *річ*, *розкош*, *пригори*), в котрых пише ся -ы (Р. Д. М.єд.ч., Н. В. К. мн.ч.: *упряжы*, *річы*, *розкошы*, *пригорицы*). В рождаючым множного чысла оставлено, з огляду на походжыня кінцівки, запис -и (Р. мн.ч.: *упряжи*, *річи*, *розкоши*, *пригорици*). В тым самым типі одміны як нормативны усталено варіантові кінцівки творячого єднотного чысла -у / -ом, нп.: Т. єд.ч.: *нічу* / *ночом*. Змінено правопис в основах придавників утворених од назв місцевости і в формах ступени порівняня. Введено тіж орфографічно-орфоепічну регуляцію тычучу ся слів неславянського походжыня маючых в основі получыня *ло* (*біологія*, *філологія*), котре вымавлят ся мягко [л'о], хоц получыня *ло* в тых словах пишется без мягкого знаку.

Акцептация тых змін буде вымагала окрислених практичных діянь, передо вшыткым в обшири масової писменної комунікації. Треба буде, медже інчыми, ввести коректы в інтернетовым курсі лемківського языка, на лемківськыязычных інтернетовых сторонах, в новых пресовых і книжковых публикациях. Окремом справом буде уєднотніня орфографії в підручниках і дидактичных материялах до науки языка, а при тым як

найліпше выкорыстаня того вшыткого, што в обшыри вчыня лемківско-го языка дотепер зроблено.

Підсумувуючы тот короткій перегляд фактів, процесів і діянь одно-сячых ся до стандаризації загальноетнічного сучасного лемківского языка, мож повісти, же вытырвала, систематычна – колектывна і індиві-дуальна – праца над рідным языком сучасной лемківской інтелектуаль-ной еліты: організаторів і діячів культуры і едукації, люди пера: твор-ців красной літературы, публицистів і науковців, праца не свобідна од блудів, але глядаюча оптимальных, хосенных форм соспільной етнічной комунікації приносить обіцяючы результаты.

На конец выпадаєт повісти пару слів о загальнорусиньскым контексті. Ідея русиньского *койне* появляєт ся реґулярні на конґресах русиньского языка і підтримувана єст в заключаючых резолюциях, але – понеже не видно сприятливых обставин до ей реалізації – остає она лем утопійом.

Бібліоґрафія

- Антонич, Богдан Ігор. 2009. *Зелена єванґелия (выбраны творы)*. На лемківське перевьюл Петро Муриянка. Крениця Стоваришыня Лемків;
- Верхратский, Иван. 1902. *Про говор галицкіх Лемків*. У Львові: Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.
- Горошак, Ярослав. 2001. «О нашій лемківській писовни». *Бесіда*, № 1 (58).
- Дуць-Файфер, Олена. ред. 2002. *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повисе-ленчой лемківской літературы в Польщы*. Вибір, редакция, вступны тексты О. Дуць-Файфер. Ліґниця: Стоваришыня Лемків.
- Косовскій, Севериян. 2016. «15 років тому выстартувала русиньско-лемківска фі-лологія». *Бесіда* № 6.
- Курс лемківского языка. Доступ: 05.09.2019. <https://sites.google.com/site/kurslemkivskoho/>
- ЛемСловник. *Pierwszy internetowy spis słownictwa łemkowskiego*. Доступ: 05.09.2019. <http://www.lemslownyk.ugu.pl/>.
- Мілн, Алан Александер. 2015. *Віні Пу*. Перевьюл П. Криницькій. Стшельце Краєнь-ске: Лемко Товер.
- Мицкевич, Адам. 1998. *Ода гу младости*. Tłumaczenie Petra Murianki (właściwe nazwisko Trochanowski), pierwodruk. В: Adam Mickiewicz. *Oda do młodości w przekładach na języki słowiańskie*. Ред. Krzysztof Wrocławski. Warszawa: Energeia.
- Муриянка, Петро. 2003. *А – Я знам забуку. Лемківський буквар*. Warszawa – Legnica: Rutenika.
- Наґач, Мирослав. 2014. *Бомбель*. Перевьюл П. Криницькій. Стшельце Краєньске: Лемко Товер.

- Орвел, Джордж. 2017. *Звіряча фарма*. Перевьюл П. Криницькій. Стшельце Краєньске: Лемко Товер.
- Пиртей, Петро. 2004. *Короткій словник лемківських говірок*. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ.
- Польска поезия. 2018. На лемківській язык перевьюл Петро Муриянка. Крениця: Urząd Miejski w Krynicy Zdroju
- Полянський, Петро. 2011а. *Карпатскы новелі. Том I*. Вступ і редакція Олена Дуць-Файфер. Злемківщили: Петро Муриянка, Анна Рызданич, Олена Дуць. Горлиці – Краків: Стоваришыня «Руска Бурса» в Горлицях.
- Полянський, Петро. 2011б. *Карпатскы новелі. Том II*. Вступ і редакція Олена Дуць-Файфер. Злемківщили: Петро Муриянка, Анна Рызданич, Олена Дуць. Горлиці – Краків: Стоваришыня «Руска Бурса» в Горлицях.
- Річник 2017. *Rocznik Ruskiej Bursy 2017 / Річник Руской Бурсы 2017*. Gorlice – Kraków: Старинський, Юрко, Рызданич, Анна. ред. 2010. *Як липняне сонце до міха імали. Баї, байкы і оповіданкы Лемків*. Legnica: Лемківській Ансамбль Пісьні і Танця «Кычера».
- Сент-Екзюпері, Антуан де. 2013. *Малий Прінц*. Переклад Петро Криницькій. З аудіо-буком, лектор: Оксана Грабан. Стшельце Краєньске: Lemko Tower.
- Трохановський, Демко. 2015. «ЛЕМ.fm+». *Бесіда* № 4.
- Трохановський, Демко. 2018. «Кодифікаційны стрічы в Кракові». *Бесіда* № 4.
- Трохановський, Демко. 2019. «Радію ЛЕМ.фм нагороджене!». *Бесіда* № 2.
- Хомяк, Мирослава. 1992а. *Граматыка лемківського языка*. Легніца: Стоваришыня Лемків.
- Хомяк, Мирослава. 1992б. *Лемківска граматыка для діти*. Легніца: Стоваришыня Лемків 1992;
- Хомяк, Мирослава. 1992в. *Лемківскы буквы – 1 част*. Легніца: Стоваришыня Лемків.
- Хомяк, Мирослава. 1993. *Лемківскы буквы – 2 част*. Легніца: Стоваришыня Лемків.
- Хыляк, Володимир. 2013. *Повісти і оповіданя. Том I*. Вступ і редакція Олена Дуць-Файфер. Злемківщыл Петро Муриянка. Горлиці – Краків: Стоваришыня «Руска Бурса» в Горлицях.
- Хыляк, Володимир. 2014. *Повісти і оповіданя. Том II*. Вступ і редакція Олена Дуць-Файфер. До сучасного стандарту лемківського языка адаптували: Петро Муриянка, Анна Масляна, Олена Дуць, Олена Дуць-Файфер. Горлиці – Краків: Стоваришыня «Руска Бурса» в Горлицях.
- Хыляк, Володимир. 2015. *Повісти і оповіданя. Том III*. 2015. Вступ і редакція Олена Дуць-Файфер. До сучасного стандарту лемківського языка адаптували: Петро Муриянка, Анна Рызданич. Горлиці – Краків: Стоваришыня «Руска Бурса» в Горлицях.
- Хыляк, Володимир. 2016. *Повісти і оповіданя. Том IV*. Вступ і редакція Олена Дуць-Файфер. До сучасного стандарту лемківського языка адаптували: Петро Муриянка, Анна Рызданич, Анна Масляна, Марта Варгаль. Горлиці – Краків: Стоваришыня «Руска Бурса» в Горлицях.
- Чародійскы гушлі. Лемківскы легенды*. 1992. Запис і літературне оформліня В Хомик. Вільний пересьпіл з українського П. Муриянка.

- Chomiak, Mirosława, Górská, Magdalena, Sandowicz-Bakowska, Wiera. 2000. *Słowniczek tematyczny. «Praca»*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława, Górská, Magdalena. 2003. *Słowniczek tematyczny. «Szkoła»*. Warszawa – Legnica: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława, Górská, Magdalena. 2004. *Słowniczek tematyczny. «Dom. Człowiek. Przyroda»*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława, Henzel, Janusz. 2012. *Poradnik metodyczny dla nauczycieli języka łemkowskiego*. Legnica: Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca «Kyczera».
- Chomiak, Mirosława, Matała, Bogdan. 2003. *Język łemkowski z komputerem*. Warszawa – Legnica: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2003. *Лемківський язык. Kurs podstawowy (dla gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej)*. Warszawa – Legnica: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2004a. *Бесідуєме по лемківскы, част I*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2004b. *Вчыме ся і бавиме*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2005. *Лемківський язык, част II, (zakres podstawowy dla szkoły średniej)*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2006. *Бесідуєме по лемківскы, част II*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2008a. *Лемківський язык, II част, (dla gimnazjum)*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2008b. *Лемківський язык, III част, (dla gimnazjum)*. Warszawa: Rutenika.
- Chomiak, Mirosława. 2016. *Składnia języka łemkowskiego dla uczniów / Синтаксис лемківського языка для учеників*. Gorlice.
- Duć-Fajfer, Helena. 2006. «Szkolnictwo na Łemkowszczyźnie». *Річник Руской Бурсы*, ч. 2: 51-67.
- Fontański, Henryk, Chomiak, Mirosława. 2000. *Граматыка лемківського языка*. Katowice: Śląsk 2000.
- Fontański, Henryk. 1993. *Czasowniki niewłaściwe o odmianie analitycznej w języku łemkowskim*. B: *Semantyka i pragmatyka w opisie języków słowiańskich: materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (Sosnowiec, 22-23 maja 1992 r.)*, 55-60. Katowice: Progress.
- Fontański, Henryk. 2006. *Łemkowskie zaimki nieokreślone z cząstkami da- i -cu (-c-)* (warunki użycia). B: *Carpatho-Rusyns and their neighbors: essays in honor of Paul Robert Magocsi*. Ed. Bogdan Horbal, Patricia A. Krafcik, Elaine Rusinko, 149-162. Fairfax, Virginia: Eastern Christian Publications.
- Fontański, Henryk. 2007. *Gramatyczne wyznaczniki kompozycyjne opowiadań i humoresek łemkowskich Teodora Kuziaka*. B: *Gramatyka a tekst*, 69-94. Katowice: PARA.
- Fontański, Henryk. 2008. *Aktualne problemy języka łemkowskiego (normalizacja pisowni)*. B: *Русинський язык межді двома конгресами*. Ред. Анна Плішкова. Пряшів: Сьвітотый конгрес Русинів. Інститут русинського языка і культуры Пряшівської універзити в Пряшіві.
- Fontański, Henryk. 2011. *Elementarz łemkowski z pozycji gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej*. B: *Gramatyka a tekst*. T. 3, 7-63. Katowice: Oficyna Wydawnicza Wacław Walasek; Uniwersytet Śląski.
- Fontański, Henryk. 2014. *Mianownik łemkowski w ujęciu teoretycznoskładniowym*. B: *Gramatyka a tekst*. T. 4, 113-141. Katowice: Oficyna Wydawnicza Wacław Walasek; Uniwersytet Śląski.

- Fontański, Henryk. 2016. *Studia nad składnią łemkowską*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Fontański, Henryk. 2017. *Z jazyczija na łemkowski. Rewitalizacja językowa klasyki literackiej*. B: *Przestrzenie przekładu 2*. Ред. Jolanta Lubocha-Kruglik i Oksana Małysa. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Graban, Oksana, Lichtański, Bartłomiej. 2018. *Porozmawiajmy po łemkowsku. Rozmówki polsko-łemkowskie*. Стшельце Краєньске: Lemko Tower.
- Hornsby, Michael. 2015. *Revitalizing Minority Language. New Speakers of Breton, Yiddish and Lemko*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Horoszczak, Jarosław. 2004. *Словник лемківско-польскій, польско-лемківскій / Słownik łemkowsko-polski, polsko-łemkowski*. Warszawa: Rutenika.
- Kuziak, Teodor. 2012. *Opowiadania i humoreski łemkowskie*. З авдіобуком, лектор: Оксана Грабан. Стшельце Краєньске: Lemko Tower.
- Magocsi, Paul Robert, Duć-Fajfer, Helena, Kwoka, Tomasz. 2007. *Rozmawiajmy po łemkowsku, rozmówki polsko-łemkowsko-angielskie*. Warszawa: Rutenika.
- Misiak, Małgorzata. 2018. *Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym*. Wrocław: Profil.
- Rewitalizacja. 2018. *Ochrona i rewitalizacja dziedzictwa językowego i kultury łemkowskiej: rekonstrukcja słownictwa i muzyki rdzennej*; Реєстраційне чысло проекту: 11H 13 0342 82; Керівник проекту: др габ. Олена Дуць-Файфер (https://www.archiwum.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2018_09/ef44ff3a7eb23a2bae2fbffe0ca40dff.pdf).
- Rieger, Janusz. 1966. *Indeks wyrazów do «Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny» Z Stieberta*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Rieger, Janusz. 1995. *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Semper.
- Rieger, Janusz. 2016. *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne*. Warszawa: Wydział «Artes Liberales» UW.
- Statut Stowarzyszenia Łemków (§ 7 пункт 3, § 8 пункт 4, § 33 пункт13). Доступ: 05.09.2019. <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/stowarzyszenie-lemkow/sta-tut-sl/>.
- Stieber, Zdzisław. 1956-1964. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Zeszyty I-VIII*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Wrocław: Zakład Naukowy im. Ossolińskich.
- Stowarzyszenie Ruska Bursa. Доступ: 05.09.2019. <https://www.lemko.pl/bibliografia/rok-2017/rocznik-ruskiej-bursy-2017/>.
- Ustawa 2005. *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*. 2005. Доступ: 22.10.2019. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050170141>
- V Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. 2015. Доступ: 22.10.2019. <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/prawo/ustawa-o-mniejszosciac/raporty-ustawowe/9711,V-Raport-dotyczacy-sytuacji-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-oraz-jezyka-regi.html>.
- Zjednoczenie Łemków. Доступ: 05.09.2019. <https://web.archive.org/web/20180309161629/http://www.lemkounion.republika.pl/#pl>.